

MOHAY BORBÁLA

A természetszemlélet változása a 18. századi Angliában

Vizsgálat a *Spectator* című napilap alapján

Konzulens: Dr. Szijártó M. István

Absztrakt

Az ember természetszemlélete a 18. századi Angliában lényeges változásokon ment keresztül. Ezeknek egy szeletét, a természethez való viszony erkölcsileg elfogadott jellegét vizsgálom dolgozatomban a szakralitás és az esztétikum eszméjére koncentrálni. A kora újkorban a Teremtő jelenléte alapvetésnek számított: a természetről a társadalom és a vallás fogalmaiban gondolkodtak. A felvilágosodás folyamán az ember eltávolodott, elkülönült környezetétől – a táj vizualitására, esztétikai értékére helyeződött a hangsúly, míg Isten eltűnni látszott a természetből. A társadalmi-kulturális kontextust figyelembe véve azonban láthatjuk, hogy az esztétikum eszméje valójában erősen kötődött egyfajta morális tartalomhoz, sőt, a „fenséges” kategóriája a szakrálishoz vezetett vissza. Azt állíthatjuk tehát, hogy a természettel való viszony kiindulópontja megváltozott, de a végső cél ugyanaz maradt: Isten. Ehhez az összetett változáshoz kötődő tendenciák karakteresen kirajzolódnak a korabeli népszerű napilapnak, a *The Spectator*nak a természetszemléletében is, így ezt a forrást helyezem mentalitástörténeti kutatásom középpontjába.

Kulcsszavak: természetszemlélet, esztétikum, moralitás, szakrális

Bevezetés

Korunk természeti, környezeti problémáira adott „etikai válaszadás hatékonyságának gyengesége elsősorban nem az erkölcsi támpontok (...) hiányából vagy alkalmatlanságából adódik, hanem a kortárs kultúrának abból a jellemzőjéből, hogy sokkal inkább kedvez az esztétikai választásoknak, mint az etikai indítatású elköteleződéseknek” – írja Béres Tamás evangélikus teológus.¹ A természet helytelen használatának, kihasználásának megváltoztatására adott megoldási javaslatok esetében az erkölcsi érvek mára kétségtelenül elvesztették súlyukat, de gyakran talán már esztétikai megfontolások sem jutnak eszünkbe a kényelmeség mindenható szempontja mellett. Ráadásul a természethez való viszonyunk napjainkban legtöbbször már csak közvetetten érzékelhető. A felvilágosodás évszázadában a természetszemlélet esztétikus és morális jellege különös összhangban létezett egymás mellett.² A természet esztétikai értékelése ugyanúgy, mint az erényesség követése a kifinomult kultúra részeként alapvető társadalmi normának számított. Nem feltételezem, hogy a megváltozott gazdasági-tudományos feltételek és társadalmi-kulturális trendek mellett megvalósítható a 18. század speciális, „ideális” értékrendje. Társadalmi felelősségünk tudatában azonban fel kell vázolnunk a lehetséges megoldásokat és le kell fektetnünk a saját társadalmi rendszerünkön belül megélhető elveket, valamint a rendelkezésünkre álló eszközeink által szervesen megvalósítható módszereket; ugyanakkor mégis újat, szokatlant javasolni, ahogy a *Spectator* tette azt a maga korában.

Az 1711. és 1714. között megjelenő *Spectator* című napilap³ a 18. századi Anglia kulturális és szellemi életének meghatározó eleme volt, ezért a szigetország társadalom- és művelődéstörténetének, valamint a modernitás kialakulásának fontos forrása. Jelentősége népszerűségében ragadható meg leginkább: a felvilágosodás számos meghatározó gondolkodója, mint Edmund Burke esztétika-filozófus, David Hume, és Adam Smith műveiben felfedezhetőek a *Spectator* egyes elvei, valamint Benjamin Franklin, Rousseau és

¹ BÉRES TAMÁS: Teremtéshit, megigazulás, fenntarthatóság. *Theologiai Szemle*, 2010. 53. sz. 33-36. o.

² ANDREWS, MALCOLM: *The Search for the Picturesque. Landscape Aesthetics and Tourism in Britain, 1760-1800*. Stanford, 1989, Stanford University Press. 52. o.

³ Joseph Addison és Richard Steele írta és szerkesztette esszészerű számait.

Voltaire is olvasta számait.⁴ A napilap léte szorosan összefonódott a kávéházak élénk kultúrájával, bár a *Spectator* a többi laptól és általában a kávéházi eszmecserektől eltérően elzárkózott a politikától.⁵ Mr Spectator, a lap fiktív főszereplője néző pozícióba helyezkedett, és egy „univerzális szemként” figyelte az emberiséget.⁶ Így szemlélte és bírálta a körülötte levő viselkedési formákat, társadalmi és kulturális jelenségeket, miközben ő maga abszolút példaképpé alakult. A napilap írói, valódi „hősei,”⁷ Joseph Addison és Richard Steele közül az előbbi tekinthető a lap eredeti szellemi szerzőjének, és erkölcsi képviselőjének is. Addison kiemelkedő latin műveltsége, az antik klasszikusok iránti vonzalma, és élményekben gazdag európai utazásai magyarázzák gondolatainak eredetiségét és írásainak irodalmi értékét.⁸ A napilap színes témavilága közül csak a természetszemléletre vonatkozó részeket vizsgálom behatóbban. A *Spectator* tartalmaz a korábbiakkal folytonos és a felvilágosodás korszakában kibontakozó új elemeket is, így a mentalitástörténeti változásokat mindezek összetettségében, de mégis az újra fókuszálva tanulmányozom. Tudatosítanunk kell, hogy a napilap – újszerűsége és hatása miatt – legalább ugyanolyan mértékben játszott aktív szerepet ezeknek a kialakításában, mint amennyire passzív befogadója és tükrözője volt a már megjelent tendenciáknak.

⁴ A sikerről a *Spectator* egyik számából az derül ki, hogy minden tizedik ember olvashatta a napilapot az angol fővárosban. Sp. 10. Vol. I. 53-54. o. (A továbbiakban a magazin nevét rövidítem. A *Spectator* példányaikat azok megjelenése után rövidesen kötetekbe rendezték – munkám során ezeket használtam fel. A következőkben a napilap sorszámán kívül a kötet számát és azon belül a releváns oldalszám(ka)t tüntetem fel. A kötetek pontos bibliográfiai adatait lásd a *Forrásoknál*.) A *Spectator* eljutott Amerikába, és a század második felére több fordítást is megért. BREWER, JOHN: *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the Eighteenth Century*. London, 1997, Farrar, Straus and Giroux. 87, 100-101. o.; PORTER, ROY: *Enlightenment. Britain and the Creation of the Modern World*. London és New York, 2000, Penguin Books Limited. 201, 203. o.; ASHFIELD, ANDREW – DE BOLLA, PETER (szerk.): *The sublime. A reader in British eighteenth-century aesthetic theory*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press. 58. o.

⁵ HABERMAS, JÜRGEN: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. (Társadalomtudományi könyvtár) Ford. Endreffy Zoltán. Budapest, 1971, Gondolat Könyvkiadó. 86-99. o.

⁶ NEWMAN, DONALD J. (szerk.): *The Spectator. Emerging Discourses*. Danvers, 2005, University of Delaware Press. 13. o.; PORTER: *Enlightenment...* 196. o.

⁷ Porter használja ezt a kifejezést. PORTER: *Enlightenment...* 93. o.

⁸ SMITHERS, PETER: *The Life of Joseph Addison*. Oxford, 1954, Clarendon Press. 203. o. Pontosán nem lehet beazonosítani, hogy melyik számot ki írta, a szerzők álneveket, illetve titkos monogramokat használtak.

Előzmények

A felvilágosodás évszázada előtt Isten jelenléte a természetben evidenciának tekinthető – ez határozta meg a kora újkori ember természetszemléletét. A földművelési eszközök fejlettségi szintjéből és a vallásos gondolkodásból adódóan a 16-17. századi Angliában az ember szorosan kötődött a természethez – azt nem különálló objektumként érzékelte, hanem saját társadalmi-vallási eszköztárát vetítette ki rá.⁹ Például a kor protestáns gondolkodásának jellegzetes eleme, az eredendő bűn hangsúlyozása miatt egyes sziklákat, hasadékokat és a mérgező növényeket kimondottan a Sátán művének tulajdonítottak.¹⁰ Ezzel magyarázták a hegyek és földek terméketlenségét és esztétikailag visszataszító voltát, amely a vadonnal asszociált civilizátlansággal szembeni ellenérzésekkel párosult.¹¹ A természet mint Isten műve értelmezhető volt úgy, ahogy a Biblia: a természetet Isten másik könyveként tartották számon.¹² A bálványoknak tartott, ember által létrehozott képekkel szemben néhány protestáns gondolkodó kifejezetten a természetes környezetben vélte felfedezni Isten képését.

A *Spectator* néhány részlete megőrizte a természetszemlélet felvilágosodás előtti hagyományát. Az 519. számban Addison Istent „kommunikatív természetűnek” tartja, aki minden lény szintjén megmutatja magát.¹³ Mr Spectator számára a Teremtő jelenléte a

⁹ IMHOF, ARTHUR É.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* (Hermész Könyvek) Ford. Gellériné Lázár Márta. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó. 23. 124-125. o.; WALSHAM, ALEXANDRA: *The Reformation of the Landscape. Religion, Identity, and Memory in Early Modern Britain and Ireland.* Oxford, 2011, Oxford University Press. 337. o. A természettudományos osztályozás korai képviselői még mindig a társadalom kategóriáit használták a természeti világ leírására. THOMAS, KEITH: *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England, 1500-1800.* o. London, 1983, Penguin Books Limited. 52-57. o.

¹⁰ NICHOLSON, MARJORIE H.: *Mountain Gloom and Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite.* Cornell, 1959, University of Washington Press. 2, 44-45. o.; PREST, JOHN: *The Garden of Eden. The Botanic garden and the re-creation of Paradise.* New Haven, 1988, Yale University Press. 1981. 87. o. Érdekes látni, hogy a reformáció után a katolikusok éppen a protestantizmus terjedése miatt felgyúlt isteni harag jeleiként értelmezték a megmagyarázhatatlan jelenségeket. WALSHAM: *The Reformation of...* 218. o.

¹¹ THOMAS: *Man and...* 194-196, 212, 258. o. A középkori előzményekről lásd GUREVICS, ARON J.: *A középkori ember világgépe.* Ford. Előd Nóra. Budapest, 1974, Kossuth Könyvkiadó. 50-51. o.

¹² BARTLETT, ROBERT: *The Natural and the Supernatural in the Middle Ages.* Cambridge, 2008, Cambridge University Press. 3. o.; GUREVICS: *A középkori...* 53. o.

¹³ Sp. 519. Vol. VII. 248. o.

végtelen óceánban, a messzi csillagokban, sőt, az egész univerzumban is megtapasztalható.¹⁴ A természet szépsége a Teremtő szépségét dicsérte – az Isten jelenléte szolgált tehát alapul a természet esztétikai értékelése számára.¹⁵ Bár megjelentek és elterjedtek más tendenciák, mint a természetben töltött világi szórakozások, valamint az öncélú gyönyörködés és kedvtelés, ezek a 18. század előtt nem számítottak morálisan megengedettnek. A természethez való minden vallási-erkölcsi szempontból elfogadható hozzáállás Isten jelenlétéhez, mint abszolút kiindulópontoz kötődött. Erre vezethető vissza a természetes környezetben végzett imádság gyakorisága – a nyílt területek egyes esetekben megfelelőbb szinterei voltak a Teremtő imáadásának és a közös liturgiának, mint a mesterséges építmények.¹⁶ A kertek szakrális szerepét tükrözik a szabályos elrendezéstől elkülönülő, kifejezetten a visszavonulás helyszínének biztosítása céljából kialakított részek.¹⁷

A szakrális jelenlétéből és a természet vallásos értelmezéséből fakadt a szabályosság dicsőítése is: a kertek geometrikus formái a világ idilli, rendezett paradicsomi állapotát voltak hivatottak visszatükrözni, amely kiegészült az erkölcsi fegyelmezetség eszméjével.¹⁸ A természet és a kert e régi hagyományokra visszanyúló szimbolikus jelentéstartalma is előfordul a *Spectator*-ban: a 627. számban a kertészkedés, a szabályos kertépítés során egy „kis Édent” hoz létre a tulajdonos.¹⁹ A kert művelését gyakran a lélek művelésével, tökéletesítésével vonták párhuzamba,²⁰ amelyről szintén olvashatunk a napilapban: az 583. szám hangsúlyozza a kertészkedés, de különösen az ültetvények erkölcsileg jótékony hatását – érvként azonban már inkább a szépség, a vidék számára való hasznosság, de legfőképpen az evilági boldogsághoz is elvezető és a kifinomult

¹⁴ Sp. 565. Vol. VIII. 52-54. o. Lásd még Sp. 571. Vol. VIII. 87-85. o.; Sp. 580. Vol. VIII. 135-142. o.; Sp. 626. Vol. VIII. 374. o.

¹⁵ PREST: *The Garden of...* 57. o.

¹⁶ THOMAS: *Man and...* 215. o.; WALSHAM: *The Reformation of...* 91, 234-252. o. Az ágostoni hagyományra építkező meditációt szorgalmazták a szigorú szabályokat felállító, és az ima helyszínéül „távolli helyeket” javasló protestáns prédikátorok, például Joseph Hall és Edmund Calamy.

¹⁷ STRONG, ROY: *The Renaissance Garden in England*. London, 1979, Thames&Hudson. 210-211. o.

¹⁸ THOMAS: *Man and...* 220-221. o.; PREST: *The Garden of...* 88, 85. o.

¹⁹ Sp. 627. Vol. VIII. 380. Egy kínai emberekről szóló történetben az erdővel borított hegy-völgyes táj egy „második Paradicsomként” jelenik meg a néző előtt. Sp. 584. Vol. VIII. 159. o.

²⁰ PREST: *The Garden of...* 21; Brown 1999. 52. o.

kultúrához elengedhetetlen erényesség szerepel.²¹ Mindez valójában már a 18. századi karakteres változások felé mutat.

AZ ESZTÉTIKUS TÁJ

A természettudományos osztályozás és vizsgálódás a 17. század folyamán a természetet anyagi valóságként, és egyre ritkábban „olvasandó szöveggként” értelmezte. A környezetet már nem az ember és a társadalom szabályai szerint, azokkal párhuzamosan működő, sokkal inkább egy elkülönült – Isten alkotta – saját törvényekkel rendelkező birodalomnak tekintették a század végétől.²² Ez a különállás egyfajta kívülről, távlatból való szemlélést eredményezett, és a tájat egyre inkább képpé alakította. A természetet már egyre kevésbé Isten másik könyveként értelmezték – helyett népszerűvé vált az a hasonlat, mely szerint a táj Isten művészetének megnyilvánulása.²³ Nem kérdőjeleződött meg, hogy Isten teremtette a világot, de szerepe a természetszemléletben jelentősen átalakult. Az ember viszonya a természethez vizuális jelleget nyert.²⁴ A *The Pleasures of the Imagination*²⁵ című önálló sorozat a *Spectator*-ban a látás dicsőítésével kezdődik. Ez – ahogy Addison²⁶ érvel – az összes érzékszervünk közül a leg-
tökéletesebb és a legnagyobb gyönyörűséget okozó, mivel ez teszi lehetővé környezetünk legfinomabb és legkiterjedtebb érzékelését.²⁷ A látvány szerepének előtérbe kerülésével a természet

²¹ Sp. 583. Vol. VIII. 152-154. o.

²² WALSHAM: *The Reformation of...* 358. o.; THOMAS: *Man and...* 90-91. o.; NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 310. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 621-623. o. Brewer nem lát egységes álláspontot abban a tekintetben, hogy Istennek, emberi értelem szüleményének vagy magának a természetnek tulajdonították-e annak szabályosságait.

²³ WILTON, ANDREW: *Preface*. In: WHITE, CHRISTOPHER (szerk.): *English Landscape, 1630-1850. o. Drawings, prints and books from the Paul Mellon Collection*. New Haven, 1977, Yale University Press. xi. o.; BARRELL, JOHN: *The Idea of Landscape and the Sense of Place, 1730-1840. o. An Approach to the Poetry of John Clare*. Cambridge, 1972, Cambridge University Press. 21-23, 54. o.

²⁴ BREWER: *The Pleasures of...* 624. o.; PORTER: *Enlightenment...* 297. o. A vizualitás, a látás felértékelődésében szerepet játszott a teleszkóp 17. századi feltalálása és elterjedése is. NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 309. o.

²⁵ „A képzelet élvezetei.” Sp. 411-421. Vol. VI. 83-139. o. Maga a képzelet élvezete az esztétikus terek, mindenekelőtt a tájak képének látvány befogadása során az új ötletek, ideák keletkezésének folyamata a képzeletünkben.

²⁶ A sorozat minden bizonnyal Addison nevéhez köthető. NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 308. o.

²⁷ Sp. 411. Vol. VI. 83-84. o.; ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 15. o.

egyfajta „vizuális autonómiát” kapott,²⁸ így lehetővé vált az esztétikum önmagában való – Isten természetbeli lététől független – felértékelődése.

Az esztétikum és a természet – mint sajátosan 18. századi koncepciók – összekapcsolásának legismertebb megnyilvánulása a tájképfestészet. Az itáliai és németalföldi művészek hatása az angliai eszmék fejlődésével összefonódva eredményezte a tájbárázolás átalakulását. A tájkép „esztétizálódott,” és a mű céljává a gyönyörködtetés vált a korábbi tájékoztatás helyett.²⁹ A festő aktívan részt vett a táj formai szerkezetének felismerésében, annak elemzésében és újjászervezésében, és bár a képek a valós tájképből táplálkoztak, a hangsúly mégis az elképzelt látványra és ennek megjelenítésére tolódot.³⁰ Bár Addison a képzelet élvezeteinek csak másodlagos típusaként különbözteti meg a tájbárázólást mint a természet befogadásának közvetett módját, mégis részletesen tárgyalja azt. A 416. számban a festészet előnyeiként említi, hogy az még „egy vak képzeletére is élénken hat,” illetve hogy „színek minden nyelven beszélnek.” Ezen kívül hangsúlyozza, hogy a képi ábrázolás valóságos lenyomatát tükrözi az eredeti látványnak³¹ – a festő számára tehát a természet utánzásának és a képzelet fontosságának kettős feladatát jelöli meg.

A tájon, a vidéken való elmélkedés azonban nemcsak a művészek kiváltsága volt, hanem a társadalom művelt köreiből általános is egyre nagyobb figyelmet kapott.³² A jó ízlésű embernek szintén el kellett sajátítania a természet szemlélésének szabályait, valamint felismernie a művészet és a természet hasonlóságának nyomait és a képzelet fontosságát, ami már önmagában szinte művészettel ért fel.³³ A *Spectator* festményekkel kapcsolatos elvei

²⁸ ANDREWS: *The Search for...* 52. o.

²⁹ Claude, Salvator Rosa és Gaspard Poussin teremtette meg az új nézőpontot. BREWER: *The Pleasures of...* 458. o.

³⁰ BARREL: *The Idea of...* 4-6. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 620. o. HUNT: *The Figure...* 39. o.

³¹ Sp. 416. Vol. VI. 411. o. A művészi tájbárázolás kompozíciójának szabályai William Gilpin által felállított „festői szépség” kategóriájában csúcsosodtak ki a század utolsó harmadában. Gilpin fő kifejti, hogy ha valami „festői,” az sokkal inkább megfelelő egy kép szempontjából, mint ha csak egyszerűen szép vagy fenséges. Gilpin később beutazta Nagy-Britanniát és lejegyezte azokat a helyeket, ahol a szépségnek ez a speciális fajtája felismerhető a tájban. BARREL: *The Idea of...* 57. o.; WILTON: *Preface*. xiv. o.

³² BARREL: *The Idea of...* 3-4. o.

³³ ANDREWS: *The Search for...* 39. o.; BARREL: *The Idea of...* 5. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 635. o.

sem öncélúak, hanem a kifinomult rétegek számára szolgálnak egyfajta útbaigazításként a tájképek értelmezéséhez és értékeléséhez.³⁴ A napilap szerzője a legfőbb általános alapelvként azt fogalmazza meg, hogy annál értékesebb az adott képzőművészeti vagy irodalmi alkotás, minél inkább magában hordozza a táj természetességének nyomait.

A természet és a művészet összekapcsolása önmagában is nagy hagyományokkal rendelkezik, ám jelentősen újszerűnek az esztétikus természet valódi látványának felértékelődése számított. Addison ezt a közvetlen szemlélést helyezi az elsődleges kategóriába.³⁵ A képzelet örömeit a természet látványában három tényező teszi teljessé: a nagyszerűség vagy hatalmasság (greatness), amely főként a hegyekben, vagy a hegyekről való kilátásban teljesül; az újdonság vagy szokatlanság (new or uncommon), amely a lélek felfrissülését szolgálja; valamint a szépség (beauty), amely a színekben és formákban rejtőzik.³⁶ A természet nagysága, változatossága és szépsége mögött ott szerepel annak művészi értéke: egy késői darabban egy fákért rajongó olvasó számol be arról, hogy az erdő közepén fekvő vidéki birtokán a látvány gyönyörűbb, mint amit egy művész valaha is létre tudna hozni.³⁷ A 414. számban szereplő elv szerint a természet látványa annál kellemesebb, minél inkább hasonlít egy művészi alkotásra.³⁸ A természet és a művészet kapcsolatát ez a szemlélet éppen nem a művészet, hanem a természet felől közelíti meg, de végső soron ugyanarra a következtetésre jut: a természetnek és a művészetnek hasonlítaniuk kell egymásra. Ezek a részek kiválóan illusztrálják a táj szépségének hangsúlyozását, és azt, hogy az esztétikum elsősorban a művészetekhez kapcsolódott, kevésbé Istenhez.

A természetesség esztétikai ideálja gazdaságtörténeti okokkal is összefonódott: A természet „megszelídítése,” mezőgazdasági művelés alá vonása egyre nagyobb méreteket öltött – a termé-

³⁴ Sp. 416. Vol. VI. 114-115. o. Ahogy a *Spectator* megértette, a nyilvánosság tanító célzatú esztétikát kívánt. BREWER: *The Pleasures of...* 44. o.

³⁵ A két kategória elhatárolását lásd Sp. 411. Vol. VI. 85. o.

³⁶ Sp. 412. Vol. VI. 88-93. o.

³⁷ Sp. 589. Vol. VIII. 185. o.

³⁸ Sp. 414. Vol. VI. 99. Korábban Addison megállapítja, hogy az utóbbi azért hiányosabb és tökéletlenebb, mint az előbbi, mert hiányzik belőle az óriási terjedelem, a hatalmasság. U. o. 98. o.

szet mesterséges szabályosságának esztétikai értéke csökkenni kezdett, és a szabálytalan, természetes állapothoz közelebb álló vadon képe felértékelődött.³⁹ A *Spectator* egy, a májusról és a májusi ünnepegekről szóló számában a hónap varázsát nagyrészt a természet átalakulásával magyarázza: a földek és a rétek tarka látványa természetes örömet szerez az emberi szellemnek.⁴⁰ A 477. számban Addison levél formájában számol be saját különös kertjéről, amelyet egy idegen a természet műveletlen részének gondolna, hiszen „olyan szabálytalanság uralkodik az ültetvényekben, hogy szinte teljesen beleolvad a természetes vadonba.”⁴¹ A 18. század elején a legtöbb kert még nem hagyta el az isteni rendet reprezentáló szabályosságot, de az írott forrásoknak később nagy szerepük volt a sokféleség népszerűsítésében, és ezzel az angol tájképi kert normáinak átalakulásában.⁴² Az angol kert céljának immár a lehető legtermészetesebb, legszabálytalanabb formák kialakítását tekintették. Előnyben részesítették a facsoportokkal szegélyezett kanyarokat az egyenes sövényekkel szemben, valamint a környező vidékkel való fokozatos összeolvadást ellentétben az éles határokkal.⁴³ A természetesség elérése azonban mesterséges eszközökkel történt – ez a vadon már nem a valódi veszély helyszíne volt, hanem esztétikailag gyönyörködtető természet.⁴⁴

³⁹ WILLIAMSON, TOM: *Polite Landscapes: Gardens and Society in Eighteenth-century England*. Baltimore, 1995, Johns Hopkins University Press. 3. o.; PORTER: *Enlightenment...* 312. o.; WALSHAM: *The Reformation of...* 320. o.

⁴⁰ *Sp.* 365. Vol. V. 278. o. Lásd még *Sp.* 455. Vol. VI. 328. o.; *Sp.* 477. Vol. VII. 18. o. Mindez ugyanakkor nem mondott ellent a szimmetria eszméjének – sőt, a szabályos részek még intenzívebbé tették a látogató élményét. HUNT, JOHN DIXON: *The Figure in the Landscape. Poetry, Painting, and Gardening during the Eighteenth Century*. Baltimore, 1989,² Johns Hopkins University Press. 65. o. A szimmetria és a változatosság együttes értékelésére lásd *Sp.* 412. Vol. VI. 92. o.

⁴¹ *Sp.* 477. Vol. VII. 17-18. o. Addison saját kertjét Bilton Hallban azonban egyenes vonalú formák és hosszú fasorok jellemezték. Williamson szerint a társadalom még nem állt készen az ilyen radikális változások gyakorlatba való átültetésére – erre a század második felében kerül majd sor. WILLIAMSON: *Polite...* 49, 51. o. Még egy hasonlatot is felfedezhetünk egy korai számban, ahol a legtehetségesebb, legnagyobb hatású költőket Addison a „mindenféle rend és szabályosság nélküli tájakkal” vonja párhuzamba, míg a kevésbé eredeti, középszerű szerzőket a kertész által egyenletes formákba vágott kertekhez hasonlíttja. *Sp.* 160. Vol. II. 415-416. o.

⁴² WILLIAMSON: *Polite...* 50. o.

⁴³ GIROUARD, MARK: *Life in the English Country House. A Social and Architectural History*. New Haven, 1978, Yale University Press. 210. o.; PREST: *The Garden of...* 102. o.; THOMAS: *Man and...* 262. o.

⁴⁴ PREST: *The Garden of...* 24. o.

A szabálytalanság azonban korántsem csak a tájak mesterséges szimmetriájának – a korábbi esztétikai ideálnak – a tagadását jelentette: a korábban rútnak, sőt félelmetesnek vagy megvetettnek tartott vadont is felruházták a szépség kategóriájával. Addison már a *Pleasures of the Imagination* első számában leszögezi, hogy a kifinomult képzelettel rendelkező embert a természet legdurvább, műveletlen részei is boldoggá teszik.⁴⁵ A 412. szám tartalma szerint az esztétikum hatalmassága és szokatlansága éppen a mérhetetlen sivatagok és a gigantikus hegyek tökéletlenségében teljeseedik ki.⁴⁶ Ezekkel az elvekkel Addison a kor esztétikai gondolkodóinak radikális kisebbségéhez tartozott; a *Spectator* népszerűsége és tekintélye miatt azonban később – a gazdasági-tudományos okokkal összefonódva – látványosan átforgalmódott a vadonhoz való általános viszony.⁴⁷ A 18. század közepére a hegyvidékek csodálata már széles körben elterjedt: minél vadabb látványt nyújtott a táj, annál inkább nőtt az esztétikai értéke, hiszen annál közelebb állt a természetes állapothoz.⁴⁸ Az utazók a század második felében már nagyobb érdeklődéssel járták az „aránytalan,” „széttroncsolt” hegységeket, mint a „rend nőies búbáját” megtestesítő tájakat. A környezetét figyelő ember számára a korábbi rettentő hegyek csodálni valóvá, majd fenségessé, festőivé váltak.⁴⁹

A természet esztétikai ideálja a *Spectator*ban összefonódik gyakorlati elvekkel is. A 414. szám híres bekezdése arra buzdítja a vidéki kastélyok tulajdonosait, hogy az egész földjüket egyfajta beültetett kertté alakítsák, ami egyszerre hozna profitot és szerezne esztétikai élményt.⁵⁰ Itt a „landskip” (landscape, tájkép) szót használja Addison, amelynek koncepciója a korszakban jellegzetesen átalakult: Ez az eredetileg szoros értelemben vett művészethez kapcsolódó – a táj egy rögzített helyből való szemlélése

---

⁴⁵ Sp. 411. Vol. VI. 86. o.

⁴⁶ Sp. 412. Vol. VI. 88. o.

⁴⁷ SCHAMA, SIMON: *Landscape and Memory*. New York, 1995, Knopf. 452. o.; NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 317. o. A vadon és a vadon szemlélése a korai felvilágosodás néhány gondolkodója számára már egyértelműen örömet szerzett THOMAS: *Man and...* 260. o.

⁴⁸ U. o. 259. o.

⁴⁹ Idézi ANDREWS: *The Search for...* 45. o.; Lásd még: BARREL: *The Idea of...* 37. o.; PORTER: *Enlightenment...* 314. o.

⁵⁰ Sp. 414. Vol. VI. 99. o. A vidék látványának változatosságát megemlíti egy későbbi szám is. Sp. 417. Vol. VI. 118. o.

során, egy tekintettel befogadható részét, vagy annak képi ábrázolását jelentő – fogalom a 18. század folyamán egyre általánosabb értelmet nyert, végül már minden terület természetes alakjára vonatkozott.⁵¹ A változás során nem a fogalom esztétikai jelentéstartalma szűnt meg, hanem a természet egésze ruházódott fel a korábban specifikus területre vonatkozó esztétikai értékkel. Addison tanácsában a gazdasági hasznosság és az esztétikum eszméje egyszerre szerepel – a szerző tehát a korszakban általában egymástól elhatárolt szépművészetek és haszonközpontú „művészetek”⁵² összeegyeztethetőségét hirdette, hangsúlyozva az esztétikum szerepét a tájban, valamint annak mindenre való kiterjedését. Úgy tűnhet ezek alapján, hogy a természetszemlélet alapvető elemeit tekintve az esztétikum eszméje átvette a szakrális jelenlét eszméjének szerepét a 18. században.

KEDVTELÉS ÉS ERÉNY

Az esztétikum eszméjének kibontakozása nem tárgyalható a 18. századi Anglia társadalmi-kulturális környezetének figyelembe vétele nélkül. A Dicsőséges Forradalom, a szabadság és az urbanizáció egy új, londoni központú magas kultúra addig nem ismert légkörét teremtette meg, amelyben a jó ízlés kulcsfontosságú normává vált.⁵³ A társasági életben intenzíven részt vevő közép- és felsőosztály tagjainak nemcsak az egyes esztétikai értékkel rendelkező – természetes vagy mesterséges – képek, alkotások szemlélésének és elemzésének szabályait kellett megtanulniuk, hanem az azokról való társalgás normáit is. Az esztétikum a kifinomult kultúra szerves részévé vált. Mindezzel összhangba került a *Spectator* különleges „missziója:” az illem, az ízlés, az érzékeny, kifinomult gondolkodás és viselkedés, valamint az önművelés légkörének fejlesztése, tökéletesítése, illetve mindennek népszerűsítése a társadalom széles rétegeiben.⁵⁴

Az ízlés részét képezték az esztétikai érzéken kívül a kifinomult

⁵¹ WALSHAM: *The Reformation of...* 2. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 620. o.; BARREL: *The Idea of...* 1. o.

⁵² „Fine/elegant arts” és „practical/mechanical arts.” BREWER: *The Pleasures of...* 87. Az összeegyeztethetlenségről lásd még THOMAS: *Man and...* 285-286. o.; *Sp.* 387. Vol. V. 396-397. o.; *Sp.* 627. Vol. VIII. 378-380. o.

⁵³ BREWER: *The Pleasures of...* xvi, xviii-xix. o.

⁵⁴ Tömören összefoglalva lásd *Sp.* Vol. I. *The Dedication* (oldalszám nélkül).

kedvtelések. A felvilágosodás évszázadában az élvezetek, szórakozások egyre több mindenre kiterjedtek és elfogadottá váltak – de nem mint alkalmi arisztokratikus kicsapongások, hanem mint nagy tömegek földi beteljesülésére irányuló vágya.⁵⁵ A *Spectator*ban az író többször beszámol boldogságot sugárzó tapasztalatairól, a természetben megélt kellemes élményeiről.⁵⁶ Ez a boldogság – bár inkább pillanatnyi jó érzésként írható le – nem számított elítélendő világias szórakozásnak. Az a benyomásunk keletkezhet, hogy a kedvtelések elfogadottsága tovább erősítette a vallásos elem eltűnését a természetből. Ennek vizsgálatakor azonban figyelembe kell vennünk a kifinomult kedvtelések – és általában a kifinomult kultúra – egy nagyon lényeges jellemzőjét: az erényességet. A moralitás a *Spectator*ban is elsőrangú szerephez jut.⁵⁷ Addison megtagadta az arisztokratikus liberalizmust ugyanúgy, mint a puritán aszkétizmust és ájtatosságot; helyette a józan és nemes, de mindenekelőtt erényes szórakozások középútját javasolta,⁵⁸ ami a lap különböző témái mögött mintegy alapelvként ott húzódott.⁵⁹ A 365. számban konkrétan megjelenik néhány, a kifinomult kedvtelések kategóriájába nem illő élvezet „veszélyességére” való felhívás, illetve a bűnös, pezsgő városi élet, a pompa és a külsőségek elítélése.⁶⁰

⁵⁵ Sp. 418. Vol. VI. 123. A kedvtelések „legitimitását” a kor gondolkodói is igazolták David Hume és Adam Smith szerint az egoizmus és az élvezet-keresés a társadalom kohézióját eredményezi, illetve mozgatórugója a szabad versenynek, és végül élvezet a jóléthez. PORTER, ROY: *Enlightenment and Pleasure*. In. PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited. 3, 14-15, 17. o.

⁵⁶ A 425. számban egy olvasó levelében mindennapjainak legkedvesebb tevékenységeként a kertben való tartózkodást jelöli meg; a hús árnyékok és a friss levegő elkergeti a kellemetlen gondolatokat és boldogságot eredményez. Sp. 425. Vol. VI. 160-161.

⁵⁷ Addisont néhányan a kor legnagyobb hatást gyakorló keresztényének tartották. PORTER: *Enlightenment...* 195. o.

⁵⁸ PORTER: *Enlightenment and Pleasure...* 18. o.; PORTER: *Enlightenment...* 197. o.; ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 58. o.

⁵⁹ A *Spectator* témái az élet minden területére és az emberi tevékenységek széles skálájára kiterjedtek: a nőkről, a házasságról, a gyereknevelésről, az oktatásról ugyanúgy találunk számokat, mint a kereskedelemről, gazdaságról, vallásról és a már említett kulturális termékek kritikájáról. Lásd még SMITHERS: *The Life of...* 218-219. o.

⁶⁰ Sp. 365. Vol. V. 280-281. o. Az addisoni személyiség a korszakban univerzális státusszal rendelkezett az effajta elvárások terén. PORTER: *Enlightenment...* 87, 198. o.; BREWER: *The Pleasures of...* 32-33. o. Ugyanakkor Addisonnak magának is sokszor nehézséget okozott a mértékletesség. Lásd SMITHERS: *The Life of...* 236. A 15. számban hamis boldogságnak nevezi a külvilágnak való tetszelést, és a másoktól kapott csodálatot Sp. 15. Vol. I. 86-87. o.

A kedvtelések elfogadása részben a keresztény elveken belül is megtörtént – ez gyakran együtt járt és az erényesség hangsúlyozásával a teológiai elvek helyett.⁶¹ A jólét és rend az Istenről alkotott kép módosulását vonta maga után: a büntető, önmegtagadást váró Isten képe eltűnt, és a Teremtő jóságára helyeződött a hangsúly, amely az ember földi és égi boldogságának megvalósulását eredményezi.⁶² A *Spectator* 393. száma megállapítja, hogy az erdők, mezők és virágok szeretete az ember természetébe bele van ültetve, így a természet az embert egy örökké tartó gyönyörűséggel és ünnepléssel ajándékozza meg. Mindezek után felmerül Isten szerepe, majd a természetfelettit összhangba hozva a természet esztétikai élvezetével Addison ezt ajánlja olvasóinak: Tegyük erkölcsössé a léleknek ezt a természetes élményét, és az érzéki élvezetet tökéletesítve formálják keresztény erénnyé. A következőkben a vallásos gyakorlatok kellemességének, Isten jóságának és az esztétikus táj látványából fakadó örömnél összhangjával érvel tézise mellett.⁶³

A kereszténység tehát összeegyeztethetővé vált a könnyedséggel és a kényelemmel. Az erényesség többé már nem az ember alapvető hajlamainak megtagadását jelentette, hanem sokkal inkább azok kiteljesítését.⁶⁴ A kor gondolkodói hangsúlyozták: az Isten által belénk ültetett „erkölcsi érzék” lehetővé teszi, hogy ha az a szándékunk, hogy másokkal jót tegyünk, valójában saját javunkhoz is hozzájárulunk.⁶⁵ Így az erényesség elvesztette kizárólag túlvilági irányultságát, és pszichológiai dimenziót kapott: az

---

⁶¹ Az egyházi személyek maguk is azt gondolták, hogy az állam számára hasznosabb, ha ezt a tanítást és a gyakorlatias erényeket hangsúlyozzák, mint a teológiai elméleteket. WILLIAMS, CAROLYN D.: *The Luxury of doing good. Benevolence, sensibility, and the Royal Humane Society*. In: PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited. 79-80. o.

⁶² PORTER: *Enlightenment...* 105, 298-301. o.; PORTER: *Enlightenment and Pleasure...* 3. o.; WILLIAMS: *The Luxury of...* 79. o.

⁶³ Sp. 393. Vol. V. 429-434. o. Lásd még Sp. 387. Vol. V. 394-397. o.

⁶⁴ PORTER: *Enlightenment and Pleasure...* 7. o.; PORTER: *Enlightenment...* 103. o.; BREWER *The Pleasures of...* 89. o.

⁶⁵ Például Francis Hutcheson és Shaftesbury. WILLIAMS: *The Luxury of...* 81-82; 87-88. o. A felvilágosodás morálfilozófiai megalapozottságának szerepét más témában – a bécsi arisztokrácia nevelési szokásait vizsgálva – szemlélteti Ivo Cerman. SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN könyvismertetése: IVO CERMAN: *Habsburger Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert. Századok* 2012. 4. sz. 1004-1007. o.

erények élvezetes voltára magyarázatot adott az ember lelki működése.⁶⁶ A 18. századnak az antiklerikalizmus divatossá válásával fémjelezhető, egységes vallásosság nélküli időszakában az erényesség szerepe felértékelődött, mintegy a szakrális teológiai helyére került. A moralitás áthatotta a kifinomult kultúra egész területét – így az esztétikum eszméjét is. A kanti kontinentális hagyományokkal ellentétben a szigetországban a szépség nem volt önmagáért való, minden érdek nélküli kategória, hanem szorosan összekapcsolódott egy etikai tartalommal.⁶⁷ A táj esztétikuma és az esztétikusban való gyönyörködés egybefonódott a művészet és az ízlés tökéletesítésének morális tartalmával. A látvány élvezete – bár érzékhez kapcsolódó élvezetről van szó – erkölcsi tartalmat nyert.

Ennek a mentalitásbeli folyamatnak szemmel látható megtestesítői voltak az előkelők vidéki rezidenciái. A vidék ártatlansága, tisztasága, az erényes munka és a „természetesség” a város (mindenekelőtt London) fizikailag és erkölcsileg szennyezett voltával, csábításaival ellentétben értékelődött fel.⁶⁸ A vidéki élet magányosságának morális előnyeit a *Spectator* gyakran hangoztatta. Mr Spectator legjobb barátját, Sir Rogert szerette meglátogatni vidéki birtokán, ahol a szórakozások helyett sokkal inkább élvezte az „egyedüllét kiváltságos állapotát.”⁶⁹ A vidéki rezidencia erkölcsi értékessége mellett „vizuális fókuszpontként” szolgált, ahonnan a tájban való gyönyörködést ajánlották. A vidéki ház és környéke esztétizálódott.⁷⁰ A 15. számban a szerző arról ír, hogy az igazi boldogság elsősorban a társadalomtól való visszavonulásban és a magányosságban rejlik, amit a természetes környezet – a ligetek, mezők, forrásvölgyek – tehetnek teljessé.⁷¹

⁶⁶ Az erkölcsös életben és a meditációban való kedvtelés újszerűsége megcáfolható, de a középkorban és kora újkorban az sokkal inkább a halál utáni mennyei örömeket vetítette elő WILLIAMS: *The Luxury of...* 87-92. o.

⁶⁷ ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 2-3. o.

⁶⁸ BREWER: *The Pleasures of...* 626-627, 650. o.; THOMAS: *Man and...* 249. o. Mindezzel párhuzamosan a vidéki birtok elsődleges funkciója a birtokos hatalmának reprezentálása volt. A hosszú, tájat átalakító sétányok, hatalmas kertek és parkok ezt a célt is szolgálták. GIROUARD: *Life in...* 2-5, 145. o.

⁶⁹ *Sp.* 131. Vol. II. 258. o.

⁷⁰ BREWER: *The Pleasures of...* 629-630. o.

⁷¹ *Sp.* 15. Vol. I. 86-87. o.

Mindez egy korai, jellegzetes példa a vidéki élet szépségének és a magány élvezetének, valamint a természetszeretet és az erényes, esztétikus szórakozások összefonódására.

ESZTÉTIKUM ÉS SZAKRALITÁS

A változások sorát végigtekintve láthatjuk, hogy a természetet szemlélő ember a felvilágosodás-kori Angliában már egyre kevésbé Istent látta környezetében, sokkal inkább annak esztétikai értékére fókuszált. A *Pleasures of the Imagination* első két részében, ahol az esztétikummal kapcsolatos elveit kifejti, Addison egyáltalán nem említi a természetfeletti nevét. Az elsődleges és másodlagos esztétikai élményeket tárgyaló számokban újra csak elvétve találunk utalást az isteni jelenlétre, és akkor sem konkrétan a tájra vonatkozóan.⁷² Az utolsó előtti sorozat-darabban szóba kerülnek a végtelenség és a tökéletesség fogalmai, de nem, mint teológiai, inkább mint filozófiai terminusok.⁷³ Ha a jó ízléssel rendelkező ember rábukkant egy gyönyörködtető tájra, nem asszociált egyből a teremtés csodájára, hanem lekötötte a természet önmagában levő szépsége. Az angol felvilágosodás kultúrája megteremtette az érzékek által felfedezhető környezetet.⁷⁴ A szakrális elem eltűnt a természetből, és helyét átvette a felvilágosodás magas kultúrájának moralitás-eszménye.⁷⁵ A természetszemlélet 17. és 19. század között az alapvetően vallásos-erkölcsi jellegtől az esztétikus felé mozdult el, a hangsúly és a kiindulópont immár nem Isten jelenléte, hanem az esztétikum lett. De valóban kizárta-e az esztétikum és az erényesség felértékelődése a természetből a szakrális elemet?

A korszak brit esztétika-elméletét vizsgálva az etikai tartalmon túl lényeges jellemző a „fenségesség” kategóriájának kialakulása. Ez hidalta át az érzékek és a szakralitás közti látszólagos szakadékot – a fenségesség tehát több volt, mint önmagában szép vagy festői: benne tökéletesen megnyilvánult az isteni tartalom is az esztétikummal egyidejűleg.⁷⁶ A fenségesség többféle alakot ölthetett a külső

⁷² Sp. 415. Vol. VI. 109. o.

⁷³ Sp. 419. Vol. VI. 133. o.

⁷⁴ ANDREWS: *The Search for...* 52; PORTER: *Enlightenment...* 319. o.

⁷⁵ SZIJÁRTÓ: könyvismertetés. 1005. o.

⁷⁶ A korszak híres irodalmi kritikusa, John Dennis számára a fenségesség igazi forrását a vallás jelentette. NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 281. o.

vagy a belső világunkban, de egyik legfőbb színtere maga a természetes környezet volt.⁷⁷ A *Spectator*ban nagyszerűség elemzése tehát már sugallhatja a fenséges szakrális eszméjének kialakulását és a szép kategóriájától való különválást.⁷⁸ A fenséges speciális jellegét jól illusztrálja a vad hegységek csodálata, amelyből a kortársak azok szakrális eredetére következtettek. Ehhez köthető a „rémületes” élvezete (pleasure of horror) is, amely Addison szerint is egyik legerősebb hatású szenvedély.⁷⁹ A *Spectator* 489. számának levélírója „kellemes rémületről” beszél, amelyet a tenger látványa vált ki benne: az óceán a leghatalmasabb mozgó tömeg, amelyet az ember a Földön észlelhet, és ezért ez a képzelet örömeinek a legmagasabb rendű formája. A szemlélő azonban nem áll meg ennél a pontnál, hanem továbblép: mindez a Teremtőt juttatja eszébe, és az Ő időbeli és térbeli végtelenségét hozza megtapasztalható közelségbe.⁸⁰ Addison képzeletét betölti a természet magasztos volta, és bár a fenséges szót csak irodalmi kontextusban használja, a rémületes esztétikus élményének pontos leírása a természet fenségességének egyik első definíciójaként tekinthető.⁸¹ A táj fenségessége által keltett érzelmek és a vallásos lelkesedés közti határok lassan elmosódtak.⁸²

Bár a 18. század gondolkodói és művészei elsősorban a természet esztétikai értékeire koncentráltak, a szépséget felfedezve ráismertek annak fenséges voltára, ami viszont magában rejtette a természet isteni eredetét. Ezt a sorrendiséget szemléletesen illusztrálja *Spectator* is: A 413. szám – miután az előtte levő számokban az esztétikum önmagában való értékéről és sajátosságairól

⁷⁷ ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 12. o.

⁷⁸ NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 313. o.

⁷⁹ *Sp.* 418. Vol. VI. 123-124. o. Addison válasza az, hogy csak akkor következik be mindez, ha nem érezzük minket fenyegetőnek, tehát ha térben vagy időben távol van tőlünk a rettenetes élmény. CLERY, E. J.: *The Pleasure of Terror. Paradox in Edmund Burke's Theory of the Sublime*. In: PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited. 166, 168. o. Az ízlés társadalmában már a közömbösség számított a legveszélyesebb hozzáállásnak. THOMAS: *Man and...* 261. o.

⁸⁰ *Sp.* 489. Vol. VII. 84. o.

⁸¹ NICHOLSON: *Mountain Gloom...* 300. o. A rettenet jellemzésében azonban itt (még) inkább a derűs békesség, mint a patetikus szenvedés uralkodik. Addison fenségessége tehát „hűvös temperamentumot” tükröz. U. o. 307. o.

⁸² ASHFIELD – DE BOLLA: *The sublime...* 3. 8-9. o. A fenséges kultúrája és az esztétika újonnan nyert jelentősége a vallást „pszichologizálták.” PORTER: *Enlightenment...* 226. o.

beszélt a szakrális szerepének megemlézése nélkül – a képzelet élményének okait kutatva elérkezik a „végső okhoz” (final cause), amely maga az Isten. Ő formálta az ember érzékeit és értelmét úgy, hogy nagy teret kapjon a képzelet, és hogy mindig az ismeretlen felé legyen motivált, valamint ő alkotta a szépség végtelen számú megnyilvánulását.⁸³ A *Pleasures of the Imagination* befejező részének végén konklúzióként egyértelműen a Mindenható Létezőt nevezi meg, mint aki az emberbe beleoltotta a képzelet képességének „végtelen előnyét,” és így lehetővé tette az esztétikum különböző fajtáinak élvezetét, ami az ember földi boldogságához vezet.⁸⁴ Már nem Isten természetbeli jelenléte szolgált kiindulópontként, amelyre építve a szépség értelmet nyert, hanem éppen fordítva: a természet esztétikai jellegéből következett annak isteni eredete.

A természethez való viszony változásának lényeges és a 18. században kibontakozó új elemeinek legfőbb okai közt a természet és az ember egymástól való elszakadása, valamint a keresztény elvek átalakulása említhető. A vizualitás előtérbe kerülése a természetesség és a vadon felértékelődéséhez vezetett, míg a kedvtelések erkölcsileg elfogadott volta mindennek morális hátteret adott. Az esztétikum eszméjének kibontakozása, valamint ennek az élvezetekkel és egyben a moralitással való összekapcsolódása végül a szakrálishoz való visszatérést eredményezte. A természet szemlélésének kiindulópontja, amelyhez annak gazdagságát viszonyították, többé már nem Isten, hanem az esztétikum jelenléte lett. Az esztétikum viszont csak akkor számított értékesnek, ha etikai tartalommal rendelkezett – a kiindulópont megváltozása ellenére a végső cél ugyanaz maradt: a morálishoz, a szakrálishoz, az Istenhez eljutni, azt megtapasztalni. A természetszemlélet megváltozásának új elemeit és ezek összetettségét a *Spectator* esszéi szemléletesen tükrözik.⁸⁵ Ha elméleti jelentősége mellett figyelembe vesszük a napilap népszerűségét és hatását, joggal állíthatjuk, hogy a *Spectator* a termé-

⁸³ Sp. 413. Vol. VI. 94-95. o.

⁸⁴ Sp. 421. Vol. VI. 140. o.

⁸⁵ Addison honosította meg a vallásos elemeket a tájleírásban és ugyanakkor jelentős hatást gyakorolt a későbbi, természettel foglalkozó keresztény művekre is. MATTHEW, ROBERT J.: *Landscape, Literature and English Religious Culture, 1660-1800. o. Samuel Johnson and Languages of Natural Description*. Basingstoke és New York, 2004, Pargrave Macmillan. 185-186, 88-90. o.

szetszemlélet tekintetében a 18. századi Anglia mentalitástörténetének nélkülözhetetlen forrása.⁸⁶ A *Spectator* által hangsúlyozott képzelet fontossága és az esztétikum szakrálishoz való visszatérésének szerepe majd a romantika eszméinek fényében kristályosodik ki teljesen.

Irodalom

FORRÁSOK

ASHFIELD, ANDREW – DE BOLLA, PETER (szerk.): *The sublime. A reader in British eighteenth-century aesthetic theory*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press

The Spectator. Vol. I. London, 1712. (No. 1. – No. 80.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. II. London, 1714.² (No. 81. – No. 169.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. III. London, 1713. (No. 170. – No. 251.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. IV. London, 1712. (No. 252. – No. 321.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. V. London, 1713. (No. 322. – No. 394.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. VI. London, 1713. (No. 395. – No. 473.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. VII. London, 1713. (No. 474. – No. 555. 1712.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

The Spectator. Vol. VIII. And Last. London, 1715. (No. 556. – No. 635.) (<http://www.jischistoricbooks.ac.uk/Search/?bibnumber=T097943&spage=1>)
Letöltés: 2013. január 26.)

---

⁸⁶ Ugyanakkor a felvilágosodás korszakában az említett tendenciák nem voltak kizárólagosak – gyakran más, azokkal éppen ellentétes folyamatokra is felfigyelhetünk.

Szakirodalom

- ANDREWS, MALCOLM: *The Search for the Picturesque. Landscape Aesthetics and Tourism in Britain, 1760-1800.* o. Stanford, 1989, Stanford University Press
- BARRELL, JOHN: *The Idea of Landscape and the Sense of Place, 1730-1840. o. An Approach to the Poetry of John Clare.* Cambridge, 1972, Cambridge University Press
- BARTLETT, ROBERT: *The Natural and the Supernatural in the Middle Ages.* Cambridge, 2008, Cambridge University Press
- BÉRES TAMÁS: Teremtéshit, megigazulás, fenntarthatóság. *Theologiai Szemle*, 2010. 53. sz. 33-36. o. (<http://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/rdsz/munkatarsak/bt/teremteshit.pdf> Letöltés: 2013. április 15.)
- BREWER, JOHN: *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the Eighteenth Century.* London, 1997, Farrar, Straus and Giroux
- CLERY, E. J.: *The Pleasure of Terror. Paradox in Edmund Burke's Theory of the Sublime.* In: PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century.* New York, 1996, Macmillan Publishers Limited, 164-181.
- GIROUARD, MARK: *Life in the English Country House. A Social and Architectural History.* New Haven, 1978, Yale University Press
- GUREVICS, ARON J.: *A középkori ember vilásképe.* Ford. Előd Nóra. Budapest, 1974, Kossuth Könyvkiadó
- HABERMAS, JÜRGEN: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* (Társadalomtudományi könyvtár) Ford. Endreffy Zoltán. Budapest, 1971, Gondolat Könyvkiadó
- HUNT, JOHN DIXON: *The Figure in the Landscape. Poetry, Painting, and Gardening during the Eighteenth Century.* Baltimore, 1989,² Johns Hopkins University Press
- IMHOF, ARTHUR E.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* (Hermész Könyvek) Ford. Gellériné Lázár Márta. Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó
- MATTHEW, ROBERT J.: *Landscape, Literature and English Religious Culture, 1660-1800. o. Samuel Johnson and Languages of Natural Description.* Basingstoke és New York, 2004, Pargrave Macmillan
- NEWMAN, DONALD J. (szerk.): *The Spectator. Emerging Discourses.* Danvers, 2005, University of Delaware Press
- NICHOLSON, MARJORIE H.: *Mountain Gloom and Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite.* Cornell, 1959, University of Washington Press

- PORTER, ROY: *Enlightenment and Pleasure*. In. PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited, 1-18. o.
- PORTER, ROY: *Enlightenment. Britain and the Creation of the Modern World*. London és New York, 2000, Penguin Books Limited
- PREST, JOHN: *The Garden of Eden. The Botanic garden and the re-creation of Paradise*. New Haven, 1988, Yale University Press
- SCHAMA, SIMON: *Landscape and Memory*. New York, 1995, Knopf
- SMITHERS, PETER: *The Life of Joseph Addison*. Oxford, 1954, Clarendon Press
- STRONG, ROY: *The Renaissance Garden in England*. London, 1979, Thames&Hudson
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN könyvismertetése: IVO CERMAN: Habsburger Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert. *Századok* 2012. 4. sz. 1004-1007. o.
- THOMAS, KEITH: *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England, 1500-1800*. o. London, 1983, Penguin Books Limited
- WALSHAM, ALEXANDRA: *The Reformation of the Landscape. Religion, Identity, and Memory in Early Modern Britain and Ireland*. Oxford, 2011, Oxford University Press
- WILLIAMS, CAROLYN D.: *The Luxury of doing good. Benevolence, sensibility, and the Royal Humane Society*. In. PORTER, ROY – ROBERTS, MARIE MULVEY (szerk.): *Pleasure in the Eighteenth Century*. New York, 1996, Macmillan Publishers Limited, 77-107. o.
- WILLIAMSON, TOM: *Polite Landscapes: Gardens and Society in Eighteenth-century England*. Baltimore, 1995, Johns Hopkins University Press
- WILTON, ANDREW: *Preface*. In. WHITE, CHRISTOPHER (szerk.): *English Landscape, 1630-1850. o. Drawings, prints and books from the Paul Mellon Collection*. New Haven, 1977, Yale University Press

ABSTRACT

In the 18th century England attitudes towards nature significantly changed. In this essay I am studying modifications in some of them, especially the morally acceptable ones, concentrating on the ideas of sacred and aesthetic. In the early modern ages the presence of the Creator was fundamental, thus nature was comprehended in terms of religion and human society. During the Enlightenment era, men was separated from the environment and the emphasis was placed upon the visual appearance and the aesthetic value of the landscape while God seemed to disappear

from nature. However, when focusing on the social and cultural context, a strong moral substance can be discovered connected to the concept of aesthetic; moreover, the category of „sublime“ finally led back to the sacredness of nature. Therefore it should be stated that, though the starting point of contemplating nature had changed, the final aim remained the same, which was God. Tendencies associated with these complicated changes are clearly present in *The Spectator*, the popular contemporary magazine which I place in the centre of my historical research.

Key words: attitudes to nature, aesthetic, morality, sacred

